

III.

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

A Szlovák Nemzeti Párt szerepe a nemzeti mozgalomban

1866 nyarán – a küszöbönálló osztrák–magyar kiegyezés előtt – Viliam Pauliny-Tóthnak, a szlovák kulturális, tudományos és részben a politikai életnek is keretet adó egyesület, a *Matica slovenská* alelnökének a megbízásából elkészült a Szlovákia programja (*Program Slovenska*) című tervezet. A Habsburg-monarchia szláv népeinek közös érdekeit szem előtt tartva – tehát egyfajta ausztrószláv ideológiát képviselve – a magyarországi viszonyok között igyekezett felmérni a szlovákság esélyeit, reális alternatíváit. Az ausztrószláv eszmeiségnek megfelelően Andrej Červenák, a programvázlat szerzője természetesen az orosz–osztrák közeledés és együttműködés külpolitikai koncepciójának hátterével képzelte el Slovensko – azaz az etnikai értelemben vett felső-magyarországi szlovák régió – jövőjét.

A megbízás jellegének megfelelően a szerző a szlovák régió reprezentációját a *Matica* révén tartotta egyedül megoldhatónak, de a szlovák nemzeti élet megszervezésében szükségesnek látta az egész régió feltérképezését, a szlovák értelmiség és a nemzeti érzelmű rétegek összefogását, s a jobb szervezés érdekében a régió kerületekre történő felosztását. Ez az egyébként gyorsan feledésbe merült program egyetlen szóval sem érintette a szlovák nemzeti politikai párt megszervezésének szükségességét. Pedig fölöttébb körültekintő mérlegelésről volt szó, hiszen a szlovák pénzintézetek létrehozásától az ifjúság, az iskolaügy, a levéltárügy megszervezésén keresztül a szlovák helynévanyag és néprajzi szokások gyűjtésig terjedően sok mindent felsorolt a legfontosabb teendők között.¹

A *Matica* ausztrószláv (ugyanakkor erősen ruszofil színezetű) koncepcióját tükröző kordokumentum a szláv (pánszláv) eszmevilágból éppen csak kilábaló, születőfélben lévő szlovák nemzeti politika produktumaként minősíthető, s mint ilyen *Slovensko* legnagyobb jelentőségét a nyugati és a keleti, illetve déli szlávok összekapcsolásában látta.

¹Koncept „programu Slovenska” od Andreja Červenáka (...) In: BOKES, FRANTIŠEK: Dokumenty k slovenskému národnému hnutiu v rokoch 1848–1914. II. 1867–1884. Bratislava 1965. 9–19.

A Szlovák Nemzeti Párt szerepe a nemzeti mozgalomban

A szlovák nemzeti követeléseket rendszerező, fentebb már említett 1861. évi turócszentmártoni Memorandum az osztrák–magyar kiegyezés előtti többséyleszituációban rövid ideig szorult csak háttérbe. A szlovák nemzeti fejlődés politikai alapkérdéseit megfogalmazó Memorandum kihívását többé nem lehetett tartósan megkerülni: a szlovákságnak a Magyarországon belüli boldogulás érdekében a magyar kormánnyal kellett volna elsősorban kapcsolatot teremtenie, képviseltetnie kellett volna magát a magyarországi országgyűlésen, be kellett volna kapcsolódnia a központi és megyei adminisztrációba, hogy tevékeny résztvevője legyen az országos és helyi politikai közéletnek.

A turócszentmártoni Memorandum „felső-magyarországi szláv kerületet” követelő autonómiaprogramja azonban a magyar politikai vezető réteg és a – magyarokkal való együttműködést mindenek fölé helyező – békülékenyebb szlovák politikusok felfogása szerint az együttműködés akadályává vált. A szlovák politikai élet ennek megfelelően az 1860–1870-es években kettészakadt: a memorandistáknak is nevezett *régi iskola* Pauliny-Tóth, Pavol Mudroň, Michal Miloslav Hodža és Jozef Miloslav Hurban képviselte csoportjára, illetve a Ján Palárik, Ján Bobula, Ján Nemessányi vezette ún. *új iskola* híveire. A Szlovák Nemzeti Párt korai kialakulását tehát a Matica kezdeti összemzeti szerepkörén, tekintélyén túlmenően elsősorban ez az ellentét akadályozta.

A *Pešťbudínske vedomosti*, illetve az annak folytatásaként megjelenő *Národné noviny* körül csoportosult memorandista csoport az 1868. évi nemzetiségi törvény kapcsán is jóval radikálisabb hangot ütött meg, mint a Bobula-féle *Slovenské noviny* körül szerveződött új iskola hívei. A két csoport közötti különbséget memorandista szempontból a kor egyik legképzettebb szlovák politikusa, Štefan Marko Daxner elemezte, aki szerint a turócszentmártoni Memorandum teljességének kétségbevonása a szlovák nemzeti fejlődés megakasztását, zsákutcába terelését jelenthette volna.²

A két csoport közötti rivalizálást végső soron a magyar kormányzati politika mind erőteljesebb nemzetiségellenes irányvétele döntötte el. A Pauliny-Tóth vezette régi iskola magabiztosan sajátította ki a kormány szlovákellenes intézkedéseivel szemben az egyedüli ellenzéki erő szerepét, hiszen Bobuláék minden közeledési akciója elakadt a minisztériumok előszobájában. Jellemző, hogy Bobula felkérésére még a turini emigrációjából megszólaló Kossuth is fölöttébb szűkkeblűen határolta körül a szlovák nemzeti emancipáció kereteit, amikor a nemzetiségi jogokat a megyéken belül megoldandó kérdésként emlegette.³

²Daxner írását a Budán megjelenő *Pešťbudínské vedomosti* (8) 1868. február 25-i száma közölte. Az 1868–1875 között megjelent *Slovenské noviny* első számában Ján Bobula *Naše stanovisko* című programcikke hangsúlyozta a magyarság és a szlovákság együttműködésének fontosságát: „A Magyar Királyság két leghatalmasabb tényezője a szlovák és a magyar nemzet. Kívánatos e két nemzetiség őszinte egyetértése és szívélyes barátsága. Ennek a barátságnak semmi más nem lehet az alapja, mint az azonos nemzeti jogok és az azonos nemzeti kötelezettségek; ellenkező esetben nem nemzeti barátságról, hanem nemzeti rabságról esik majd szó.” Az írást közli BOKES: Dokumenty... II. 47.

³Kossuth Lajos levele a *Slovenské noviny* 1868. január 4-i számában jelent meg *Otvorený list k redakcii Slovenských novín* címmel. Kossuth a lapalapító Bobula belső föderalizálásra vonatkozó kérdésének jogosultságát is elvetette: „Confederationnak csak külön államok között lehet helye. Tehát a confederatio eszméjének Magyarország különböző nemzetiségeire alkalmazni akarása azt feltételezné, hogy Magyarország (lakosainak faji s nyelvi különbségei szerint) több

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

A *Pešťbudínske vedomosti* fővárosi megjelentetésének beszüntetése, a lap folytatásaként megjelenő *Národné noviny* szerkesztőségének Turócszentmártonba való átköltözése után Turóc megye nagyközségi státusú központja vált a kiegyezés kori szlovák politikai közélet központjává. Nem véletlen tehát, hogy 1871. június 6-án Pavol Mudroň elnökletével itt ült össze a régi iskola csoportja, amely a közelgő parlamenti választásokra való felkészülés jegyében háromtagú központi bizottságot hozott létre, és döntött a csoport, illetve az értekezlet résztvevői által immár *Szlovák Nemzeti Párt*ként emlegetett alakulat választási programjáról is.⁴

Rövid ideig úgy tűnt, sikerülhet a két szlovák politikai csoportosulás elképzeléseit egyeztetni: Pauliny-Tóth és Bobula 1871. november 7-én a két „párt” együttműködéséről írásos megállapodást kötött, amelyben a területi autonómia vitás kérdését a következőképpen oldották kompromisszumra: „Nemzeti programunk legyen most és a jövőben is a szlovák nemzeti Memorandum, de csak oly mértékben közös, amennyiben az új iskola nem követeli a Memorandumban kifejtett »kerületet«, de amely követelés hangoztatásával szemben nem tesz bíráló megjegyzéseket.”⁵

A megállapodás azonban rövid időn belül tárgyalanná vált, hiszen Bobuláék súlya gyorsan csökkent és 1874–1875-ben a szlovák középiskolák és a Matica ellen irányuló Tisza–Trefort-féle intézkedések nyomán a csoport és a *Slovenské noviny* egyaránt megszűnt létezni.⁶

A szlovák nemzeti mozgalom politikai központjává, szervezeti keretévé ezt követően vált a memorandista csoportból kialakult Szlovák Nemzeti Párt, amelynek azonban kezdettől fogva számos problémával kellett megbirkóznia: az egymást sűrűn követő választások kíméletlenül feltárták a párt teljesnek mondható szervezetlenségét, anyagi erőtlenségét, a területi (azaz vidéki) szervezetek hiányát, a választási programok bizonytalanságait, a többi magyarországi nemzetiséggel való együttműködés esetlegességét, a magyar pártokkal való kapcsolattartás lehetetlenségét, a vármegei apparátus kendőzetlenül ellenséges magatartását stb. Pauliny-Tóth 1869. évi bácskai (kölpényi) választási sikerének szerb–szlovák nemzetiségi háttere, illetve a szlovák régióban sorra megbukó szlovák nemzeti párti jelöltek hiányos támogatásának szerteágazó okai a kiútkeresés irányát, az aprómunka fontosságát, a pártszervezés mindennapi teendőinek fontosságát és a szlovák nemzeti mozgalom szélesebb, népi alapozásának hiányát bizonyították.

külön államokra szaggattassék szét, miszerint ezek aztán confederatióba léphessenek. Ez pedig oly eszme, amely hazánk földterületi épségének s politikai egységének a Slovenské noviny programjában is egyik vezérelvül elfogadott eszméjével homlokegyenest ellenkezik.” Kossuth Lajos Iratai. VIII. köt. Budapest 1900. 146. A Bobula vezette *új iskola* küldöttségei iskolai petíciót intéztek Eötvöshöz, jártak Andrássy Gyula miniszterelnöknél és Rajner Pál belügyminiszter is fogadta őket, de egyszer sem jártak sikerrel. Minderről l. Értesítés az új tót iskola 1872. évi október 23-án Pesten tartott értekezletéről. Pest 1872.

⁴A memorandisták ülésének jegyzőkönyvét l. BOKES: Dokumenty... II. 300–305. A központi bizottság elnökévé Viliam Pauliny-Tóthot, tagjaivá Martin Čulent. illetve Ján Franciscit választották.

⁵A megállapodás szövegét közli Bokes: Dokumenty... II. 312.

⁶POTEMRA, MICHAL: Uhorské volebné právo a voľby na Slovensku v rokoch 1901–1914. HČ, 1977. 4. sz. 359–374.

A Szlovák Nemzeti Párt szűk körű – nagyjából Turóc megyei – vezérkara a könnyen kiszámítható választási bukások demoralizáló hatásától, a választási „ütközetek” erkölcsi-politikai és pénzügyi következményeitől tartva 1875 után minden esetben mérlegelte a választási passzivitás meghirdetését. A Memorandum autonómiaprogramját nyíltan egyre kevésbé lehetett programként vállalni, helyette felerősödött a ruszofil csodavárás és a cseh–szlovák orientáció újrafelfedezésének egyaránt menekülés jellegű hangulata.⁷

A Szlovák Nemzeti Párt központi választási bizottsága 1881-ben is komoly megfontolás tárgyává tette a képviselőválasztásoktól való szlovák távolmaradást. A választójogi törvény értelmében – a viszonylag magas vagyoni cenzusnak köszönhetően – a szlovák lakosságú vármegyékben az országos átlagnak megfelelően igen csekély volt a választójogosultak aránya: az összlakosságnak mindössze 6,4%-a rendelkezett választójoggal. A szervezetlenség, felkészületlenség és a vármegyei magyar apparátus, illetve a belügyi kormányzat választások idején tanúsított fokozott ébersége találkozott a felvidéki dzsentri kifogyhatatlan leleményességével, a választási csalásokkal, trükkökkel. Az 1881. április 28-i szlovák választási bizottsági értekezleten azonban az SZNP alelnöke, Matúš Dula által előterjesztett passzivitási nyilatkozattervezetet a szlovák párt idősebb nemzedékének tagjai (J. M. Hurban és M. Mudroň) megvétózták. A szlovák párt három képviselőjelöltje azonban megbukott, s így a passzivitás, a választástól való távolmaradás hívei igazolva látták tiltakozásnak szánt elképzelésük jogosultságát.⁸

Az 1884. évi választások előtt az ellenzéki szlovák sajtó közleményei alapján már következtetni lehetett arra, hogy a Szlovák Nemzeti Párt a választási korrupciók és általában a kormányzat nemzetiségi politikája elleni tiltakozás jeléül tüntetőleg távol marad a parlamenti választásoktól. A *Národnie noviny* a párt választási bizottságának június elsejei döntését úgy kommentálta, hogy a magyar közvélemény, a parlamenti pártok és az egész közigazgatási rendszer minden törekvése arra irányul, hogy a nemzetiségi jogok ne érvényesülhessenek, s éppen ezért „a Szlovák Nemzeti Párt nem tartja célirányosnak, hogy a jelen időkben részt vegyen a parlamenti választásokon, mert az azt jelentené, hogy osztoznék a felelősségben azok miatt a törekvések miatt, amelyeket a józan hazafiak nemzetiségre való tekintet nélkül országrontó igyekezetként minősítenek”.⁹

Az eredetileg csupán egy alkalomra szóló választási távolmaradás egészen 1896-ig tartott, ami mind a kortársak, mind pedig a szlovák történetírás értékelése szerint céljátévesztett, meddő és hibás politika volt. Különösen a szlovák politikai pártszervezet kiépítése szempontjából voltak káros következményei, hiszen a választójogi küzdelmek híján

⁷A ruszofil irányzat apostola Svetozár Hurban Vajanský volt, egyik korai programadó írása: Slavianská otázka. *Národnie noviny* 1879. dec. 16. A cseh–szlovák közeledés alternatíváját az idős Jozef Miloslav Hurban vetette fel a Matica bezárását követően, amikor is Tisza Kálmán parlamenti kirohanásaiból a szlovák közvélemény a „szláv nemzetet” hiába kereső miniszterelnök gúnyos megjegyzését mint a szlovák nemzet létezésének tagadását interpretálta: Neni slovenského národa. Nitra 1876. 374–377. Az írást közli Bokes: Dokumenty II. 411–412. Vö. az I. fejezet 19. sz. jegyzetével.

⁸Uo. 449–454. Vö. CHROMEKOVA, VALÉRIA: Politické strany Uhorska. Vznik a vývin politických strán Uhorska do roku 1890. Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Bratislava 1979. 133–138.

⁹PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia. Bratislava 1983. 79–81.

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

a szlovák vidékeken nehéz volt tömeges nemzeti politikai akciókat, rendezvényeket kezdeményezni. Hiába sürgette tehát Daxner az SZNP tömeges alapokra helyezését, mint ahogy a Prágában tanuló szlovák diákok *Detvan* köréből a turócszentmártoni pártvezetés ellen irányuló kritika tettekre váltásának sem érkezett el még az ideje.¹⁰ A szlovák mozgalom szempontjából a passzivitás periódusának egyetlen pozitívuma a belső viták felelősödése és a bírálatok elmélyülése volt, ami természetesen együtt járt a korábban meglehetősen tagolatlan szlovák politizáló réteg fokozatos belső differenciálódásával.

A Szlovák Nemzeti Párt fennállásának első húsz esztendejét jól minősíti az a tény, hogy a Szapáry-kormány által 1890-ben megejtett felvidéki nemzetiségi helyzetfelmérés iratanyagában nem esett szó a párt működéséről.¹¹ Igaz, ehhez az is hozzájárult, hogy a pártot – nem indulván a képviselőválasztásokon – hivatalosan nem létezőnek tekinthették. Mégis sokkal inkább arról volt szó, hogy az SZNP-nek nem sikerült a szlovák nemzeti mozgalom általánosan elismert, a magyar kormányzat szempontjából is megkerülhetetlen reprezentánsává, mindenek felett álló tekintélyévé válnia. A párt vezetői kis példányszámú politikai lapokban osztották meg nézeteiket az olvasókkal. A külső segítségben reménykedő ruszofil ideológia Svetozár Hurban Vajanský és Jozef Škultéty által kidolgozott szlovák üdvtana egyebek között abban is megmutatkozott, hogy az SZNP központi lapja, a *Národné noviny* hagyományosan aránytalanul és funkciótlanul nagy teret szentelt a külpolitikának, elsősorban a balkáni eseményeknek és az oroszországi fejleményeknek, illetve a nagyhatalmi politikai kombinációknak. Hiába született többször is határozat a vidéki szervezetek létrehozásáról, az SZNP belső szerkezetének kiépítéséről, a bizalmi hálózat megteremtésének fontosságáról, mindez nagyjából megmaradt teljesületlen kívánságnak.

Hiba lenne azonban a Szlovák Nemzeti Pártot az egész szlovák nemzeti mozgalommal azonosítani: a Tisza Kálmán-kormány legkeményebb tiltó intézkedései közepette is működtek szlovák kulturális szervezetek, egyesületek, szerveződött a szlovák katolikus párt és politizáló értelmiség, mint ahogy egyre érettebb megnyilvánulásokkal vétette észre magát a prágai, bécsi, kolozsvári és budapesti egyetemeken tanuló szlovák egyetemi ifjúság is. S ha ehhez a folyamatosan gyarapodó szlovák ellenzéki sajtó szerkesztőségeit, a politikai lapok növekvő olvasótáborát is odagondoljuk, igazat adhatunk azoknak a szlovák társadalomtörténeti mélyelemzéseknek, amelyek a nemzeti mozgalom társadalmi bázisának minden korábbinál erőteljesebb kiszélesedését regisztrálják a századforduló éveiben.¹²

A kilencvenes évek legnagyobb kihívásai – Katolikus Néppárt igen gyors felvidéki megszerveződése, a magyarországi nemzetiségi együttműködés keretei között való megmérettetés, illetve az 1895-ben kormányt alakító Bánffy Dezső verbális és „tettlegetes” sovinizmusa – a szlovák pártot mégis jórészt felkészületlenül, a tömegessé váló nemzeti mozgalmat viszont felfelé ívelő ágában találták.¹³ Adott volt tehát a reakció formája: a szlovák tábor belső tagolódásának felgyorsítása. Különösen azt követően, hogy a Katolikus Néppárt

¹⁰BUTVIN, JOZEF: Slovenské národnopolitické hnutie v rokoch 1890–1918. HČ (31) 1983. 181–203.

¹¹A helyzetjelentések és a Szapáry-akció ismertetését l. a következő fejezetben.

¹²Dejiny Slovenska (od roku 1848. do konca 19. storočia). Szerk. PODRIMAVSKÝ, MILAN. Bratislava 1992. 674–682. – POPÉLY, JÚLIUS: Zichyho strana a nacionálno-klerikálne hnutie na Slovensku v rokoch 1895–1905. HČ (26) 1978. 581–609.

¹³POLÁNYI IMRE: A szlovák társadalom. I. m. 107–117. – KRAJČOVIČ, MILAN: Slovenská politika v strednej Európe 1890–1901. Bratislava 1971. 151–158.

részéről mutakozó együttműködési készség, illetve a néppárti agitáció mintái gyakorlatilag kihasználatlanok maradtak az SZNP részéről. Már az 1896. évi képviselőválasztások idején felmerült a Szlovák Néppárt létrehozásának gondolata, de az SZNP választási aktivitása – amely az 1895. évi budapesti nemzetiségi kongresszus határozatainak megszegését jelentette – végül is kimerült a néppárti jelöltek alkalmi támogatásában.¹⁴

A szlovák párt a századfordulóig nem tudott bejuttatni képviselőket a parlamentbe, ami az SZNP exkluzív jellege mellett igen súlyosan esett latba. Nem tudta összehangolni a szlovák társadalmat érintő legsúlyosabb kérdések megoldásához szükséges kezdeményezéseket, tagjai ennél fogva személyes tekintélyükkel, publicisztikai tevékenységükkel, egyéni politikai szerepvállalásukkal hatottak a szlovák közvéleményre. A kormányzati nemzetiségpolitika ugyancsak külön-külön személyekre lebontva kezelte a „tót túlzó mozgalom” ügyét, igyekezvén elkülöníteni a „pánszláv izgatók” körét a „megtévesztettek” mind szélesebb rétegeitől. Ebből a szempontból akár jellemzőnek is tarthatjuk a Zólyom vármegyei alispán által a megye nemzetiségi viszonyairól készített 1901. évi jelentést: „A tót nemzetiségi eszmének elvétve akadnak hívei, de azok sincsenek szervezve, elvtársaikkal azonban érintkeznek, mindamelllett eme érintkezés csak magántermészetű. (...) Ezek az ún. pánszlávok szórványosan találkoznak a nép minden rétegében, többnyire az értelmiség és az iparosok soraiban. Az értelmiségből egy orvoson kívül néhány ügyvéd, katolikus és evangélikus pap és tanító tartozik közéjük, de ezek száma jelentéktelen. Parasztember pedig mindössze egy-kettő az idősebbek közül. A közjegyzők és más tisztviselők között nincs pánszláv. Néhány pánszláv van Besztercebányán, Zólyomban, Radványban, Libetbányán, de olyan törpe kisebbségben és az erős és lelkes hazafias áramlattal szemben teljesen tehetetlen és minden jelentőség nélkül való. Egyedül Breznóbányán és Zólyomlipcsén lehetne a pánszlávoknak némi jelentőségük, ha agitálni kezdenének, mert habár nem nagy számban, mégis elegenden vannak ahhoz, hogy mozgalmat indítsanak. Huszonöt év óta semmi komoly kísérlet a nemzetiségi mozgalom felélesztésére, így most még kevésbé lehet ok ilyen aggodalomra, mert a hazafias magyar szellem a lakosság körében napról napra nagyobb erővel érvényesül és folyton gyengül a nemzetiségi eszmék hatása.”¹⁵

A Szlovák Nemzeti Párt századforduló táján 4-500 főre tehető tagságát alkotó „pánszlávok” iránt ennél nagyobb – mondhatni megkülönböztetett – figyelmet jószerivel csak Turóc, Nyitra, Liptó és esetenként Pozsony, illetve Trencsén megyében mutatott a megyei hatóság. A Nyitra megyei miavai, szenici, illetve a turócszentmártoni és rózsahegyí főszolgabírók, valamint határszéli rendőrőrsök „szakosodtak” leginkább a szlovák politikuskok megfigyeltetésére.¹⁶ A turócszentmártoni határrendőrség vezetője, Berzeviczy Jenő 1913-ban és 1914-ben összefoglaló jelentést készített a szlovák nemzeti pártmozgalomban résztvevő személyekről, a párt céljairól, jellegéről és szervezettségéről.¹⁶ A viszonylag rendszeres megfigyeltetés ellenére az SZNP tevékenységének igen fontos lé-

¹⁴PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana... I. m. 150–153. – POTEMRA, MICHAL: Uhorské volebné právo... I. m. 362–364.

¹⁵Zólyom vármegye főispánjának bizalmas iratai. ŠOBA Banská Bystrica, 40/1901.

¹⁶A szenici, majd a miavai főszolgabírókat a „pánszláv izgatók” nagy száma és veszélyessége, valamint az ott előforduló antiszemitizmus miatt rendszeres jelentéstételre kötelezték, s ezért évente többszáz koronányi pótdíjat élveztek. Nyitra vármegye főispáni biz. iratok. ŠOBA-Nitra (vágsellyei részleg) 1886–1888, 1901–1903.

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

nyegi elemei rejtve maradtak a megyei adminisztráció, a rendőrség és belügyminisztérium előtt. Jó ideig nem érzékelték például pontosan a cseh–szlovák kölcsönösség jelszava alatt kibontakozott egységmozgalom jelentőségét. Az is igaz persze, hogy a korábbi, két világháború közötti irodalomban a magyar kormány felelős tényezőiről feltételezett tudatlanságot akták százai cáfolják. A cseh–szlovák egységmozgalom eszményei egyébiránt igen későn, csak az 1913–1914. évi új szlovák pártprogramba kerültek be, addig az SZNP testületileg nem tartotta fontosnak vagy kívánatosnak a csehekkel való mind szorosabb együttműködés pártprogramban való megjelenítését.¹⁷

Az 1901., 1905–1906. és 1910. évi választások szerény szlovák sikerei a Szlovák Nemzeti Pártot hosszú harminc évi szünet után ismét láthatóvá tették a magyarországi képviselőházban. A választások idején újra előtérbe kerültek a párt programjának kérdései is. Sokan hiányolták az 1861. évi turócszentmártoni Memorandum autonómiakövetelését, és kevésnek tartották az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtásának szorgalmazását, emlékezvén arra, hogy a szóban forgó törvényt korábban a szlovák politika memorandista szárnya egyértelműen elutasította. A nemzetiségi törvény azonban a kiegyezés utáni magyar kormányzatok asszimilációs politikája, nemzetiségi jogokat korlátozó rendeletalkotói és törvényelőkészítői szerepe miatt ugyancsak felértékelődött.

Mi több, az 1868:XLIV. tc. minden támadással szemben a dualizmus fél évszázada alatt a nemzetiségi egyesületek, köztestületek egyetlen legitimációját, működésük törvényes alapját jelentette. A törvény által nem engedélyezett nemzetiségi pártok parlamenti képviselőik révén váltak legálisan működő szervezetekké, az 1905-ben létrehozott közös Parlamenti Nemzetiségi Párt politikai programjának alapját, egyszersmind legitimítását az 1868. évi nemzetiségi törvény védelme, illetve teljes körű végrehajtásának szorgalmazása jelentette.¹⁸ Ebből a szempontból tehát a szlovák területi autonómiaprogram háttérbe szorulása meglehetősen magától értetődőnek mondható, amit 1903-ig – a *Slovenský týždenník* című politikai hetilap megjelenéséig – az SZNP központi lapjának számitó *Národnie noviny* a következőképpen fogalmazott meg:

„A szlovákok által lakott terület kijelölését azért kérték, hogy a szlovák nemzet szelvényességét elismerjék azon a területen, amelyen lakik, s amelyet betölt. Enélkül ugyanis a szlovákok nemzeti létezését bebiztosítani nem lehet. Egyébiránt pedig a szlovák Kerület a legmagasabb országos kormányzati, bírósági hatóságok alá tartozott volna, ők kötötték volna össze a Kerületet az ország többi részével...” A cikk szerzője szerint a Memorandumot sem lehet azonban örök érvényű programnak tekinteni, mert hiszen az egyre inkább „egy különleges értékű történelmi oklevél”.¹⁹ A megválasztott szlovák képviselők csak azt tűzhatték ki célul, amit rajtuk számon is lehet kérni – szögezte le a *Národnie noviny* cikkírója, aki a csehszlovák orientáció híveként egyre kritikusabb hangot megütő

¹⁷A detektívjelentéseket, összegzéseket Vavro Šrobár hagyatéka őrzi. Slovenský národný archív (SNA), Bratislava. I/9. BERZEVICZY JENŐ: A magyarországi tót nemzetiségi kérdés ismeretése című 1913. november 6-i elaborátumát Šrobár szlovák nyelven közreadta *Osvobodené Slovensko*. Praha 1922 címmel megjelent könyvében.

¹⁸PODRIMAVSKÝ, MILAN: Slovenská národná strana v rokoch 1900–1914. Historické štúdie 1981. 135–147. – POTEMLA, MICHAL: Právne postavenie národnej strany v Uhorsku. HČ 1977. 4. sz. 503–520. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: Organizácia slovenskej národnej strany v rokoch 1900–1904. Historické štúdie (22) 1977. 177–210. – Uő: Program... I. m. 3–26.

¹⁹KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. V. 343–346.

Hlas című folyóirat fiatal vezetőjének, Vavro Šrobárnak a bírálataira válaszolva kijelentette: nem a Memorandum miatt nem tartották magyar részről megbízhatónak a szlovák politikusokat: „Lehetne akár olyan programunk is, amelyben nemzetünk számára az egész Magyarországot el kívánnánk foglalni, az sem tenne önmagában megbízhatatlanná és gyanússá bennünket, hiszen a politikában mindenki annyit ér, amennyit nyom a latban.”²⁰

A nemzetiségi képviselők 1905–1906. évi választási sikerei és nagyobb számban való megjelenésük a parlamentben, a horvátokkal való alkalmi szövetezésük, egyeztetett fellépésük felhívta a figyelmet a nemzetiségi pártok működésére. Andrassy Gyula, a koalíciós kormány belügyminisztere az egyre gyakoribbá vált nemzetiségi egyeletalaptási tilalmak kapcsán a kialakult és hallgatólagosan megtúrt status quo felrúgását helyezte kilátásba: „*Politikai organizációját a nemzetiségeknek nem tűröm, azt alap-törvényeinkbe ütközőnek tartom. Ugyanakkor azt tartom, hogy éppen annyira beleütközik a magyar fajnak, mint maguknak azon nemzetiségi fajoknak az érdekébe. A geográfia, a természet egységessé alakította ezt az országot, és egységessé alakította azt ezer éves történelmünk is. Európai világnézet az, hogy itt egységes állam legyen.*”²¹ Ezzel egyidőben a nemzetiségi pártok képviselői meghívást kaptak a parlamenti bizottságokba, amit – bár némi habozás után a parlamenti nemzetiségi klub határozatban elutasított – a nemzetiségi pártok de facto elismeréseként értelmeztek szlovák részről is.

A Szlovák Nemzeti Párton belül a századfordulót követően egyre inkább a homogén pártszerkezetet is megbontó néppárti, agrárpárti és polgári liberális szerveződések bontakoztak ki. Jóllehet az 1913-ban szervezetileg is önállósult Szlovák Néppárton kívül más csoport nem vált ki az SZNP-ből, a nemzeti párt az 1910-es évek elejére mégis teljesen átalakult. A parlamenti reprezentációhoz, illetve a képviselőházban létrehozott Nemzetiségi Parlamenti Párthoz kapcsolódva 1912. augusztus 6–7-én megalakult a Szlovák Parlamenti Nemzetiségi Párt Központi Klubja, amelynek rövid időn belül közel 600 regisztrált tagja lett, tehát több, mint korábban az egész nemzeti pártnak. A helyi szervezeteket és a már korábban is többször kezdeményezett szakmai fórumokat azonban ekkor is csupán igen csekély részben sikerült létrehozni.²²

A megújult szlovák nemzeti párt szervezet 1913 augusztusában új politikai programot fogadott el, amely ismét tartalmazta a Memorandum területi autonómiakövetelését és először a cseh–szlovák kölcsönösség és a kulturális, gazdasági együttműködés céljait.²³ Mind nagyobb súllyal szerepeltek a hagyományos turócszentmártoni központra kí-

²⁰ŠKULTÉTY, JOZEF: Memorandum a Detvan. *Národné noviny* 1902. február 22.

²¹Andrassy 1908. november 28-i képviselőházi felszólalását közli KEMÉNY G. G.: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. V. 256–257.

²²Az újraszervezett SZNP-t hattagú elnökség és 34 tagú végrehajtó bizottság irányította. Összesen 20 munkabizottságot hoztak létre. Ezek: politikai-publicisztikai, jogi, választási, cseh–szlovák iskolaügyi, katolikus és evangélikus egyházi, nemzetébresztői, irodalmi, színházi, tudományos, sport, antialkoholista, ipari, kereskedelmi, szövetekezeti, egészségügyi, bank-, népnevelői, mezőgazdasági és munkás bizottság. A bizottságok munkája azonban a kezdeti lendület után elakadt. A területi és helyi szervezetek kialakítása még nehezebben ment. Mindössze hat megyében (Turóc, Zólyom, Nyitra, Liptó, Árva, Trencsén) alakultak helyi szervezetek, de a megalakult 16 szervezetből legföljebb tízben bontakozott ki a munka. Erről l. Organizácia slovenskej národnej strany. ALU MS 94 T 10. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: Organizácia... I. m. 197–206

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

vüli csoportok – a szakolcaiak, rózsahegyiek, besztercebányaiak, vágújhelyiek stb. – képviselői. Nem véletlen tehát, hogy a párttal szemben korábban igen kritikus Vavro Šrobár 1914. március 18-án Tomáš G. Masaryk cseh politikushoz küldött levelében már a párt megújulásának és a szlovák politikai tábor differenciálódásának jegyeit sorolta: „Lassan kigyógyulunk a törzsi kábulatból. Mudroň (a Szlovák Nemzeti Párt régi elnöke – Sz. L.) halála után megújult a mozgalom. Rózsahegyben a teljes izoláltságba juttatott Hlinka mellett sikerült élénk társadalmi életet beindítanunk. Sok bajom volt vele. Két káplánjával lázított ellenem a falvakban, istentagadónak mondott, akit meg kell semmisíteni. De én is jártam a nép között és elmagyaráztam nekik, mi is az a klerikalizmus.”²⁴

A világháború kitörése a Szlovák Nemzeti Párt megújulási folyamatát is megakasztotta. A Matúš Dula elnöklete alatt működő párt igyekezett többszólamú lenni, és a korábbinál minden tekintetben megalapozottabb politikát kívánt folytatni. Kezdeményezte egy többpárti szlovák nemzeti tanács létrehozását, folytatta a tagtoborzást, a vidéki szervezetek kiépítését, a cseh–szlovák, illetve a szerb–román–szlovák együttműködés intézményesítését, és kereste az utat a magyar kormányzati körökkel való tárgyalásokhoz is. Az 1911-ben kidolgozott kulturális sérelmi memorandumot Khuen-Hédervárynak, Lukácsnak és Tisza Istvánnak egyaránt átadták.²⁵ Tisza román tárgyalásai idején több csatornán is jelezték a bekapcsolódás igényét, de attól Tisza minden esetben elzárkózott.

A háború kitörése után, 1914. augusztus 5-én a párt elnöksége lojalitási nyilatkozatot fogadott el, amely egyebek között leszögezte: „*Álláspontunk a legfőbb uralkodóház iránt érzett alattvalói szeretetünk és hűségünk folyománya, továbbá azoknak a jótéteményeknek és kegyeknek, amelyekben népünk, kiváltképp a kritikus időkben a legfelső helyről részesült, végül azon forró és olthatatlan vágyunknak, hogy a számunkra legdrágább őseinktől örökölt kincsünket, a mi szlovák nemzetiségünket meg tudjuk őrizni. Ezért mi szlovákok annál a törekvésünknel vezetettve, hogy saját nemzeti individualitásunkat megőrizzessük, a legmélyebben áthathatva azon meggyőződéstől, hogy az ilyen kis nemzetek számára, mint amilyenek mi magunk vagyunk és a többi velünk együtt a Monarchiában élő kisebb-nagyobb népek számára, legjobban az olyan államalakulat felel meg, mint amilyen a mi hazánk, a mi Monarchiánk.*”²⁶

Az ellenségévé vált oroszokra való tekintettel az SZNP elnökségének deklarációja – a szláv testvériséget nem megtagadva – hangsúlyozta, hogy „ez a testvériség nem gátolhat bennünket abban, hogy alattvalói és hazafias kötelezettségünknek teljességgel eleget ne tegyünk.”²⁷

A nyilatkozat megjelenése után alig pár nappal később az elnökség bejelentette a párt visszavonulását a politikai közszerepléstől, megelőzendő ily módon a provokációkat és a további lojális állásfoglalásokat. A visszavonulás természetesen ezúttal sem jelentett teljes passzivitást. Dula több alkalommal is személyesen, illetve levélben fordult Tisza

²³TAJOVSKÝ, JOZEF GREGOR: Výklad programu... I.m. – PODRIMAVSKÝ, MILAN: Program... I.m. 22–24.

²⁴Šrobár levelét közli: JIRÁSEK, JOSEF: Z korespondencie predstaviteľov českého a slovenského národného hnutia na prelomu 19. a 20. storočia. HČ (17) 1969. 343.

²⁵KEMÉNY G. GÁBOR: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez. V. 508–512.

²⁶Národné noviny 1914. augusztus 10.

²⁷Uo.

István miniszterelnökhöz különböző ügyekben, legfőképpen az internált szlovák politikusok, meghurcolt szlovák közéleti személyiségek érdekében.²⁸

A Szlovák Nemzeti Párt 1871-től 1914-ig tartó periódusában összességében nem tudott megfelelni a szlovák nemzeti mozgalom vezető erejével szemben támasztott igényeknek. Mindazonáltal kereteket adott a nemzeti politikával foglalkozó értelmiségiek, középosztálybeliek ideológiai csatározásainak, gyakorlati elképzeléseinek és a mozgalmon belül jelentkező irányzatok differenciálódásának. A nemzeti program formálása szempontjából szintén pótolhatatlan szerepet töltött be. Ugyanakkor nem tudta ellátni a nemzeti reprezentáció, integráció és mobilizáció politikai pártokra háruló feladatait. A magyar kormányzati és vármegyei megítélésben éppen ezért mindvégig egyfajta árnyékszervezetnek tekintették, a párton belüli ellentétekből több-kevesebb joggal a szervezet laza kohéziójára, gyöngeségére következtettek, s többek között ezért sem tekintették megkerülhetetlen tárgyalópartnernek.

A cseh–szlovák egységtörekvések 1896–1918 között

Az 1896-ban Prágában megalakított *Csehszláv Egység* nevű szervezet a századforduló után a prágai Cseh Nemzeti Tanács irányításával a csehországi német határvidéken, Sziléziában, Ausztriában élő cseh kisebbségek támogatását tűzte ki fő feladatául.²⁹ A szervezet azonban kezdettől fogva a magyarországi szlovákság kulturális, gazdasági megsegítését is céljai közé iktatta. A korábbi időszak cseh–szlovák nyelvi, kulturális, politikai ellentétei jó ideig megakadályozták ezeknek a céloknak nagyobb szabású akciókkal való megvalósítását. A cseh politikai közéletben közel negyedévszázadon keresztül egyeduralgó ócseh párt – František Ladislav Riegernek a Palacký-féle örökséget szem előtt tartó irányításával – a cseh történeti közjog talaján nem támogatott semmilyen törekvést, amely a cseh korona tartományain túlmutató közjogi kombinációkkal járt volna. Márpedig a magyarországi szlovákokkal kapcsolatos cseh elképzelésekben, rövid ideig még magánál Palackýnál is, a cseh–szlovák államjogi együttműkö-

²⁸ REZSL, Tisza-iratok, V–18.

²⁹ A századforduló éveiben kialakult cseh–szlovák egységmozgalom újabb összefoglalásai: PO-TEMRA, MICHAL: Rozvoj česko-slovenských vzťahov v rokoch 1901–1914. HČ 1979. 3. sz. 398–427. – POLÁNYI I.: A szlovák társadalom... I. m. 134–158. – A Csehszláv Egység nevű szervezet levéltára a prágai strahovi kolostorban elhelyezett Cseh Irodalmi Múzeum levéltárában található: Fond Československej jednoty, Archív Památníku národného písennictví. A kezdeti együttműködés szlovák szempontú korabeli megítélését l. HODŽA, MILAN: Články, reči, štúdie. II. Praha 1931.

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

dés szintén számításba jött.³⁰ Az 1891. évi Lajtán túli parlamenti választások csehországi pártpolitikai fordulatának győztese, az ifjúcseh párt kezdettől fogva felkarolta az éledező csehországi szlovakofil mozgalmat. Karel Kramář, az ifjúcsehek legismertebb vezetője a szlovákokkal még mint a szláv világ csehekhez legközelebb eső részével számolt. Ugyanakkor Tomáš Garrigue Masaryk, a prágai cseh egyetem professzora, aki bátor politikai és tudományos állásfoglalásaival a cseh közéletben fontos, bár eléggé elszigetelt szerepet játszott, a cseh politikában pedig a világháború előtti évtizedekben különutas politikusként számított, kezdettől fogva a közvetlen együttműködés, illetve a nemzeti kölcsönösség jegyében bátorította a két, nyelvileg, kulturálisan rokon szláv nemzet kapcsolatainak szorosabbra fűzését. A cseh politikusok nagyobbik része – köztük Masaryk is – valójában a csehszlovák nemzetegység meggyőződéses hívei voltak, azaz a szlovákság külön nyelvi és nemzeti fejlődésében legfeljebb a történelmi kényszerűség eredményét látták, s annak fokozatos felszámolását a csehszlovák egységmozgalom legfontosabb távlati céljának tekintették. Masaryk állt a háttérben annak a Prágában tanuló szlovák diákok és fiatal liberális szlovák politikusok által Szokolcán megjelentetett *Hlas* című folyóiratnak és a körülötte szerveződő (a folyóirat címe alapján a történelmi irodalomban *hlaszista mozgalom*ként emlegetett) csoportnak, amelynek jóvoltából a cseh–szlovák együttműködés eszméje már a 19. század utolsó éveiben némi szerény visszhangra talált a szlovák értelmiség körében.³¹

A cseh–szlovák egységmozgalomban, illetve a Csehszláv Egység nevű csehországi szervezet tevékenységében a kezdetek ártalmatlan szlovakofil kezdeményezései (népművelői, néprajzi, turisztikai stb. akciói) után komoly fordulatra 1908 augusztusában került sor, amikor a korábban alkalmi (egyházi, ifjúsági, kulturális stb.) találkozók után a morvaországi Luhačovice fürdőközpontban a cseh és szlovák gazdasági, kulturális és politikai élet számos képviselőjének részvételével az együttműködés aktuális és távlati céljait áttekintő politikai tanácskozásra került sor. A luhačovicei találkozók 1908–1913 között évente mind nagyobb számú résztvevővel a gyakorlati cseh–szlovák együttműködés fórumaként az 1910-es évek elején már a szlovák táborban is jelentkező csehszlovák nemzeti egységtörekvések szimbólumává váltak.³² Éppen ennek tudható be, hogy a – korábban pártállásra való tekintet nélkül megjelenő – szlovák politikusok közül 1912–1913-ban a cseh–szlovák orientációt ellenző turócsszentmártoni vezérpolitikusok (Vajanský, Škultéty) már nem vettek részt ezeken a rendezvényeken.³³

Mindazonáltal a világháború előtti cseh–szlovák mozgalom a Csehszláv Egység és a luhačovicei találkozók keretei között elsősorban a kulturális, gazdasági „kölcsönössé-

³⁰Palacký államjogi elképzeléseinek alakulásáról l. HAVRÁNEK, JAN: Nemzeti és birodalmi eszmények vonzásában (František Palacký – a politikus és kora). In: SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): Csehország a Habsburg-monarchiában 1618–1918. Budapest 1989. 103–131.

³¹POLÁNYI I.: A szlovák társadalom. I. m. 144–154. – Vö. ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci. Vzpomínky a úvahy nad dopisy a zápisky z let 1907–1918. Praha 1945. 17–43., valamint ŠROBÁR, V. kéziratok munkáival: Československá jednota. ALU MS 64 L 17., illetve T. G. Masaryk, ALU MS 42 X. II.

³²VOCHALA, J.: Luhačovické sněmy československé. Praha 1936 12–1.

³³POTEMRA, MICHAL: Rozvoj... I. m. 403–47. – Uő: K vývinu slovenskej politiky v rokoch 1901–1914. HČ 1979. 1. sz. 49–111.

get”, azaz a nyelvi-szellemi rokonságra épülő közeledést szolgálta. A politikai és nemzeti egységtörekvéseknek nem váltak nyílt fórumává, jöllehet a cseh és szlovák politikusok bizalmas megbeszélésein a csehszlovák politikai együttműködés kérdései állandóan napirenden voltak.³⁴ A szlovák nemzeti mozgalom mindenekelőtt a szlovák régió gazdasági és kulturális támogatását sürgette. Ennek megfelelően a felső-magyarországi gazdasági életben jelentkező cseh tőke „nemzeti küldetéseként” emlegetett – és a Csehszláv Egység vezetése által meglehetősen céltudatosan irányított – cseh–szlovák pénzügyi együttműködés jelentette a legfontosabb területet. Kezdetől fogva feszültséget okozott azonban az, hogy a központi cseh bankok nem csupán a meglehetősen szerény szlovák pénzügyi intézeteket, hanem általában minden magyarországi nem magyar, nemzetiségi pénzügyet szerették volna támogatni, illetve irányításuk, oltalmuk alá vonni.³⁵

A szlovák mozgalom gazdasági alapjainak szempontjából a szlovák bankok, hitel-szövetkezetek gyors elterjedése, a kirendeltségek, megbízottak hálózatának a politikai pártszerveződésnél is gyorsabb ütemben, szélesebb körben való kialakulása kétségkívül komoly előrelépést jelentett. Ugyanakkor az a tény, hogy a csehek irreálisan magas kamatokkal igyekeztek megkönnyíteni maguknak a kezdeteket, másrészt viszont a szlovák pénzemberek azonnal nagyra törő terveket kezdtek szövögetni, óhatatlanul is nézeteltérések forrásává vált.³⁶ Különösen azt követően, hogy a három legnagyobb prágai bank, a Kereskedelmi (Živnostenská banka) a Cseh Ipari (Průmyslová banka) és a Központi Bank (Ústřední banka) 1910–1912 között Pesten önálló kirendeltségeket létesített, s ezzel a szlovák pénzügyi intézetek pesti működését szinte teljességgel lehetetlenné tette. Ugyancsak sok panaszra adott okot a cseh tőke magyar bankokkal, vállalatokkal is kialakított együttműködése vagy a kellő szakértelem híján válságos helyzetbe jutott vidéki szlovák intézmények iránt tanúsított közömbös cseh magatartás.³⁷

³⁴ROTNÁGL, JOSEF: Česi a Slováci. I. m. 137–146.

³⁵MARKOVIČ, JÚLIUS: Vývin slovenského peňažníctva, význam zasiahnutia českých peňažných ústavov do evolúcie slovenského peňažníctva, spoločný náš postup na peňažnom poli so stanoviska česko-slovenskej jednoty. Slovenské peňažníctvo 1912. 2–3. A cseh–szlovák pénzügyi együttműködést cseh szempontból Z. Váša fölöttébb őszinte korabeli tanulmánya elemzi a legtalálóbban: „A szaporodó kritikus szlovák hangokkal szemben egy dolgot előre és hangsúlyozottan el kell mondanunk: épp az óhajtott kölcsönösség érdekében nem szabad és nem lehet a csehszlovák kölcsönösséget csak a szlovákok és a csehek közötti kereskedelmi és gazdasági szempontok alapján megítélni, sem pedig annak alapján, hogy a cseh tőke teljesíti-e nemzeti küldetését a Lajtán túl. (...) Mégpedig azért sem, mert valódi cseh nemzeti tőkénk mindmáig nincsen, hiszen az ún. cseh tőke nem rendelkezik határozott nemzeti intenciókkal és a honi cseh földön is csak a tőkések érdekeit szolgálja.” VÁŠA, Z: Česko-slovenská vzájemnost a české peněžnictví. Moravsko-slezské revui 1911. 456–457.

³⁶1913-ban összesen 46 szlovák bank, illetve takarékszövetkezet működött. A legnagyobbaknak, a Tátra Banknak, a rózsahégyi Hitelbanknak, a zólyomi Népbanknak 3-4 fiókjuk és ugyanennyi kihelyezett részlegük, képviselőjük volt. 1912 után, a háborús félelmek ellenére, betétállományuk tovább nőtt, össztőkéjük pedig egy év alatt egymillió koronával emelkedett és meghaladta a 15,6 millió koronát. Mindezzel együtt a szlovák bankoknak a felvidéki megyék egyikében sem sikerült többségi pozícióba jutniuk, a pénz- és hitelpiacot az országos magyar bankok szilárdan a kezükben tartották. Erről l. MARKOVIČ, J.: Kritický nástin slovenského peňažníctva. Slovenské peňažníctvo 1914. 1–3. sz.

³⁷Uo.

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

Mindennek ellenére gazdasági téren elsősorban a szlovák bankok csehországi támogatása hozott jelentős eredményeket. Jóval kevesebb sikerrel járt az üzemek, gyárak cseh tőkebefektetéssel való létesítése a szlováklakta vidékeken. Ennél is kisebb fogantja volt annak a szlovák javaslatnak, illetve kívánságnak, hogy a cseh bankok és vállalkozók vásárolják fel az eladásra kerülő felvidéki magyar nagybirtokokat, s azokat az olcsó helyi szlovák agrármunkaerő bevonásával változtassák a cseh–szlovák egységtörekvések gazdasági támaszpontjaivá.³⁸ Ugyanakkor a cseh ipari termékek magyarországi piacon való elhelyezésének megszervezése terén, a szlovák kereskedők bevonásával, kereskedelmi megbízottak hálózatának kiépítésével még az olyan fontos területen is, mint a mezőgazdasági gépek eladása, sikerült a cseh és morvaországi gyáraknak megkapaszkodniuk.³⁹

A kulturális együttműködés legfontosabb célját a hiányzó magyarországi szlovák nyelvű szak- és középfokú oktatás csehországi iskoláztatással való pótlása jelentette. E téren ösztöndíjak, kedvezményes tandíjak, tehetségkutatás stb. révén Pavol Blaho, ellenzéki szlovák országgyűlési képviselő bizonyult különösen aktívnak, akinek főként a Szokolca környéki szlovák falvakból sikerült folyamatosan jelentkezőket verbuválnia a csehországi oktatási intézetekbe. A csehországi iskoláztatás „*magyar Heródes elől cseh Egyiptomba*” jelszava mindenesetre jól jelzi, hogy az egész akció szervesen kapcsolódott az egységmozgalom szlovák bázisának megteremtését célzó próbálkozásokhoz.⁴⁰ A magyar kultuskormányzat által makacsul megakadályozott szlovák tanítási nyelvű középfokú oktatás pótlására 1913-ban a luhačovicei fórumon határozat született szlovák nyelvű párhuzamos osztályok létesítéséről a morvaországi, Uherské Hradiště-i cseh tanítási nyelvű gimnáziumban.⁴¹

Az intenzív cseh iskoláztatási programot a kormányzati vármegyei magyar apparátus kezdettől fogva élénk figyelemmel kísérte, és abban a cseh–szlovák egységtörekvések legnépszerűbb és éppen ezért legveszélyesebb megnyilvánulását látta. A nyitrai, trencsényi és árvai főispáni jelentések folyamatosan sürgették a mezőgazdasági szakoktatási intézmények létesítését, sőt egyre többen a szlovák nyelvű oktatás kiterjesztését is szükségesnek tartották.⁴²

³⁸Slovenské peňažníctvo 1911. március 15.

³⁹POTEMRA, MICHAL: Rozvoj... I. m. 406.

⁴⁰JANŠÁK, ŠTEFAN: Život Dr. Pavla Blahu. Trnava 1947. II. 34–57. A Blaho-hagyatékban fennmaradtak a szlovák politikus iskolaközvetítő tevékenységének dokumentumai. Különösen az 1907. évi csernovai sortűz után erősödött fel a cseh iskolák érdeklődése a magyarországi szlovák diákok ösztöndíjas befogadása és tanítása iránt. Fond P. Blahu, SNA, Bratislava.

⁴¹HODŽA, MILAN: Slovenské dieťa do školy českej, nemá-li slovenskej. Slovenský týždenník 1913. szeptember 21. – Vö. POTEMRA, M.: Rozvoj... I. m. 412–413. A cseh–szlovák iskolai kapcsolatokra Tisza Istvánt is figyelmeztette Szalavszky Gyula, trencsényi főispán 1913 őszén. REZSL, Tisza-iratok IX-2. A kérdésnek kiemelt figyelmet szentelt a 17. sz. jegyzetben idézett belügyminisztériumi összegzés: BERZEVICZY JENŐ: A magyarországi... I. m.

⁴²Uo. – Vö. Zmeskál György Árva megyei alispán beszámolójával az árvaváraljai-sirokái tangazdaságban 1913-ban létesített, szlovák tanítási nyelvű gazdasági iskoláról. Árva vármegyei főispáni iratok, ŠOBA Bytča 77. cs. – Milan Hodža az iskoláról szóló cikkében megelégedetten állapította meg, hogy a vizsgák szlovákul folytak, sőt Lavotta János, a Felvidéki Mezőgazdasági Kirendeltség vezetője is szlovákul szónokolt az iskolai ünnepségen: „Ez lenne hát a kezdet, és íme, az egységes Magyarországnak hajszála sem görbült.” HODŽA, M.: Hospodárska výučba a grófsky spolok. Slovenský týždenník 1914. március 6.

Az iskola–akcióhoz hasonló intenzitással egyedül a szlovák sajtó támogatása szerepelt a Csehszláv Egység szlovák programjában. *Naše Slovensko* (A Mi Szlovákiánk) címmel 1907–1910 között Prágában jól szerkesztett havilapot adtak ki. A nagy nehézségek árán 1910 márciusában megjelentetett pesti *Slovenský denník* című ellenzéki politikai napilap ugyancsak szinte teljes mértékben cseh pénzügyi fedezettel jelent meg.⁴³

A cseh támogatással megjelenő lapok mellett a prágai cseh újságok közül a Masaryk lapjaként nyilvántartott *Čas*, az agrárpárti *Venkov* és a századforduló táján is legtekintélyesebbnek számító *Národní listy*, valamint más lapok is rendszeres szlovák rovatban követték nyomon „az egységes csehszlovák nemzet magyarországi ágának” fejlődését. A pesti szlovák napilap megjelentetése előtt könyvatos napi információs szlovák bulletin jelent meg Prágában Bohdan Pavlů szerkesztésében, *Slovenská korespondence* címmel.⁴⁴

A prágai szlovák rovatoknak különösen a világháború utolsó éveiben volt nagy jelentőségük, amikor is a cseh sajtó egyre behatóbban foglalkozott a háború utáni rendezés kérdéseivel.⁴⁵

Ha azonban csak a Csehszláv Egység munkájának alapján próbálnánk megítélni a cseh–szlovák kölcsönösségi, illetve egységmozgalmak világháború előtti tevékenységét, akkor akár olyan következtetésre juthatnánk, hogy a mozgalom nem jutott el a politikai együttműködés magasabb fokára. Ez azonban kétségkívül hibás következtetés lenne, mert hiszen az egységsszervezet munkájának háttérében 1908-tól kezdődően az egyre intenzívebb kölcsönös politikai közeledés jeleivel találkozhatunk.⁴⁶

Cseh részről az egységmozgalom apolitikus jellegét elsősorban a Karel Kramář szellemi irányítása alatt kibontakozó – alapjában ausztrioszláv indíttatású – újszláv (neoszlovák)

⁴³ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci. I. m. 142–158. A budapesti szlovák napilap-alapítás nehézségeit csak többszöri nekirugaszkodással és igen erőteljes cseh politikai előkészítés után sikerült legyűrni. Erről l. pl. Ján Wagner, pesti szlovák újságíró és vállalkozó levelét a Csehszláv Egység vezetőjéhez, Josef Rotnáglnak 1910 nyaráról. ALU MS 64 G 32.

⁴⁴Az egyik legaktívabb budapesti csehszlovák aktivista, Bohdan Pavlů, Hodža közvetlen munkatársa Rotnáglnak írott levelei fontos adalékokat tartalmaznak a cseh–szlovák kulturális kapcsolatok finanszírozásának nehézségeiről. ALU MS 64 B 29. – Ugyanerről a Csehszláv Egység levéltárában található 1910. február 16-i feljegyzés is pontos képet nyújt. – Zápisy, Fond Československej jednoty, LA PNP, Praha.

⁴⁵A prágai szlovák és a budapesti cseh újságírók tevékenységéről érdekes adalékokkal szolgál Pavlů és František Votruba levelezése. Korespondencia Františka Votrubu. Bratislava 1961. – Štefan Osuský, az amerikai Slovenská liga első világháború idején Európába küldött és Masarykkal szorosan együttműködő képviselője éppen a Budapesten és Prágában egyaránt otthonosan mozgó „csehszlovák” újságírók tudósításai alapján tudta a svájci emigrációban folyamatosan nyomon követni a világháború éveiben a magyarországi belpolitikai élet alakulását. Különösen Anton Štefáneknak, a prágai cseh lapokban közzétett magyar tárgyú írásait tudta a csehszlovák emigráció Magyarországgal szembeni propagandamunkájában kamatoztatni. Minderről T. G. Masaryk is megemlékezett A világforradalom címmel megjelent első világháborús emlékiratában. Erről részletesebben: SZARKA L.: Egy XX. századi államalapító emlékiratai. In: T. G. MASARYK: A világforradalom 1914–1918. Budapest 1990. 446–449.

⁴⁶Milan Hodža például rendszeresen tanácskozott a cseh politikai élet vezetőivel. SÚA ČR Praha, PM, Český národní výbor, 1901–1910. 8. l. 1907. A szlovák néppárti Andrej Hlinkát pedig a csernovai eset kapcsán egész Csehország megismerte és nemzeti hősként ünnepelte őt körútja során, mielőtt bevonult volna a szegedi fogházba kétéves büntetését letölteni. (Erről részletesebben az V. fejezetben szöveglünk.)

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

irányzat képviselői szorgalmazták. A gyakorlati (gazdasági, kulturális) együttműködést azonban a mozgalom 1908. évi prágai kongresszusának résztvevői is az együttműködés politikai szakaszának előkészítéseként és feltételeként értékelték. Kramář ugyan hangsúlyozta a mozgalom politikamentességét, az annexió válság során kiobbant viták azonban egyértelműen bizonyították, hogy a monarchiabeli, illetve a balkáni és oroszországi szlávok együttműködésének kérdése semmiféleképpen sem tekinthető politikamentes problémának.⁴⁷

Minderre egyébként a cseh–szlovák egységmozgalmat a világháború előtti időszakban csak a háttérből figyelő és néhány alkalmi megnyilatkozáson kívül alig kommentáló Masaryk is rámutatott a neoszláv programot – éppen programszerű apolitikus célkitűzései miatt – bíráló cikksorozatában.⁴⁸

Mindazonáltal cseh–szlovák vonatkozásban a neoszláv mozgalom elméleti alapvetése kétségkívül hozzájárult a korábbi bizalmatlanság légkörének felszámolásához. A szlovák lapoknál dolgozó cseh, illetve félig cseh, félig szlovák származású szerkesztők (František Votruba, Bohdan Pavlů, Dušan Porubský és mások) a mozgalom lelkes híveiként a neoszláv idea életképességének, időszerűségének legfényesebb bizonyítékaként értékelték a cseh–szlovák kölcsönösség jegyében kibontakozó kulturális, gazdasági és politikai együttműködést.⁴⁹

Természetesen a szlovák politikai tábor csehekkel szemben fenntartásokkal viseltető része a neoszláv mozgalommal szemben is kritikus álláspontra helyezkedett. Svetozár Hurban Vajanský pl. az 1908. évi prágai neoszláv konferenciát azért tartotta időszerűtlennek, mert „jóllehet még nem szökött kalászba az ellenség által elhintett mérgezett mag, de a jószág gondolata sem típorta el teljesen a rosszat, s így (...) a szeparatizmus minden nagyobb erőfeszítés nélkül össz-szláv botrányba fulladhat.”⁵⁰ Vajanský számára ugyanis semmilyen szláv mozgalom sem volt elfogadható az orosz protektorátus és primátus elismerése nélkül, s épp ezért a lengyelkérdés nemzetközi felvetését a prágai konferencián súlyos hibának minősítette.

Mindenesetre tény, hogy az 1909. évi pétervári neoszláv konferencián már komoly ellentétek jelentkeztek. Az 1910. évi szófiai kongresszus pedig – szlovák részről ezen vett részt először hivatalosnak tekinthető „küldöttség”, mégpedig Vajanský és a losonci Ľudovít Bazovský személyében – már a régi vágású, az orosz hegemoniát korábbi „jogaiba” visszahelyező, de érdemi politikai munkát nem végző ünnepszeg volt.⁵¹

⁴⁷A prágai neoszláv konferencia anyagait Karel Kramář hagyatéka tartalmazza a Cseh Nemzeti Múzeum levéltárában. A neoszláv mozgalom szlovák vonatkozásairól I. NENAŠEVOVÁ, Z. S.: Slovenský buržoázny politický tábor a neoslavizmus. HČ (26) 1978. 3. sz. 395–408.

⁴⁸Čas 1908. március 10–12.

⁴⁹„Mi, szlovákok vagyunk a legjobb bizonyítékai a jól felfogott szláv politikának. Míg apáink betűk, genitívuszok és partícipiumok miatt veszekedtek egymással, és úgy rettegetek-húzódoztak a csehersedéstől, mint a pestistől, az ellenség addig örvendezett és úgy vadászott ránk, akár a nyulakra. Ma büszkén jelentjük, hogy szláv szlovákok vagyunk, de elsősorban csehszlovákok.” Slovenský denník 1912. január 21.

⁵⁰VAJANSKÝ, SVETOZÁR HURBAN: Listy z Uhorska. 40 listov uverejnených v ruských novinách „Moskovskije vedomosti” v priebehu roku 1908. Martin 1907. 53.

⁵¹Ľ. Bazovský levelei Matúš Dulának. ALU MS 57 C 3. Vajanský a *Národné noviny* hasábjain 1910 szeptemberében és októberében tette közzé szófiai naplójegyzeteit. Bazovský rövid ideig kiállt Škultéty és Vajanský russzofil, mi több, bizonyos vonatkozásokban valójában pánszláv

A cseh–szlovák kapcsolatok elmélyülése azonban mind a cseh, mind pedig a szlovák politikai csoportok tevékenységében közvetlenül is jelentkezett a világháború előtti időszakban. Cseh részről elsősorban a birodalmi tanácsban elhangzott szlovák vonatkozású – magyar nemzetiségi politikát bíráló – felszólalások, illetve a delegációs tárgyalások hasonló jellegű cseh megnyilvánulásai keltettek visszhangot Lajtán innen és túl, de több más országban is.⁵² Ugyanakkor éppen az osztrák és magyar delegációk pesti ülészekai alkalmat adtak arra is, hogy a vezető cseh és szlovák politikusok egyeztessék véleményüket a Monarcia kül-, bel- és nemzetiségi politikáját illetően. 1911 elején a közösügyi delegációk budapesti ülésének idején pl. épp egy ilyen cseh–szlovák alkalmi találkozáson hangzott el T. G. Masaryk előadása a kis nemzetek fejlődésének távlatairól, melyben a későbbi, az 1915-ben Londonban megtartott nagyhatású előadásának téziseire lelhetünk rá első megfogalmazásban.⁵³

Szlovák részről ugyancsak egyre határozottabban ismerték fel a csehekkel való politikai szövetkezés jelentőségét, jöllehet a cseh–szlovák államjogi programot 1914 előtt nem tartotta egyetlen szlovák áramlat sem időszerű koncepciónak. Ugyanakkor mindinkább határozott meggyőződéssé vált a pesti szlovák egyetemi ifjúságot és liberális polgári értelmiséget a Prúdy című fővárosi szlovák társadalomkritikai havilap közül tömörülő csoportban,⁵⁴ a *Slovenský denník* szerkesztőségében, az 1910. évi választásokon „elvértett” Milan Hodža körében, valamint a Vavro Šrobár, Fedor Houdek és a Makovický család által fémjelzett rózsahegy-i szlovák csoportban az a nézet, hogy a dualizmus rövid időn belül – legkésőbb Ferenc József halálával, illetve Ferenc Ferdinánd trónralépésével egyidőben – kártyavárként összeomlik. A századelő kétségkívül legnagyobb formátumú politikusának, Milan Hodžának az értelmezésében a Ferenc Ferdinánddal kapcsolatos kombinációknak és egyre inkább a cseh–szlovák politikai törekvéseknek is éppen az átalakulásra való felkészülés – nem pedig a senki által sem várt teljes felbomlás sürgetése – volt a vezérmotívuma: „*Minthogy (ez idő tájt) nincsenek kilátásaink a külön cseh-szlovák államra, szükségünk van a Monarchiára, amely azonban csak akkor képes biztosítani a nemzeti egyensúlyt, ha központilag irányítják*” – védte a trónörökös reformterveire támaszkodó ún. belvederi politikáját Hodža 1913-ban. Majd így folytatta: „*Ezért hajt bennünket saját érdekünk a birodalmi politika* (szó szerint: imperializmus – Sz. L.) *karjaiba,*

elképzelései mellett. A háborús hangulat felerősödése kapcsán például a Dulához intézett idézett levelében ezt írta: „...a mai időkben fölöttébb hasznos lenne számunkra, osztrák–magyar szlávok számára, ha a pánszláv, bizony a pánszláv szellem minél erősebb lenne, mégpedig mindegyikünkben, így a szlovák parasztságban is, mert ez esetben Ausztria–Magyarország aligha tudna háborúzni déli vagy északi szláv szomszédjaival.”

⁵²Például Csernova kapcsán az osztrák parlamentben a cseh szociáldemokrata Modráček mellett Záhradník, Šillinger, Hruban, Masaryk és Kramář is felszólalt, és a birodalmi tanácsban határozati javaslatot fogadtak el, amely kötelezte volna az osztrák kormányt a budapesti kormány nemzetiségpolitikájának hivatalos bírálatára. Erről l. ROTNÁGL, J.: Česi a Slováci. I. m. 194–198. Masaryk többek között kijelentette: „Az, amit a magyarok a mi szlovákjainkkal művelnek, az nem emberi. Ezt a magyar politikát nem lehet egyszerűen rablásnak minősíteni, mert eltekintve attól, hogy minden szempontból demoralizál, ráadásul a nem magyar nemzeteket a gazdasági csőd szélére sodorja.” *Naše Slovensko* 1908. 91.

⁵³Prednáška T. G. Masaryka pešťským Slovákom. Naša zástava 1911. március.

⁵⁴A Prúdy-csoportról l. HRONSKÝ, MARIÁN: Politický profil generácie okolo časopisu Prúdy. *HČ* (23) 1975. 4. sz. 509–531.

A szlovák nemzeti mozgalom szerveződése és politikai programja

mert csak a szeparatizmustól mentes érdek biztosíthatja számunkra, hogy a Monarchia nem csupán a magyarokkal, hanem velünk is szövetségre lép.”⁵⁵ Ez a tartózkodó és alapvetően a Monarchia belső átalakulását célul kitűző szlovák felfogás a háború kitörését megelőzően elhangzott radikálisabb cseh javaslatok szlovák részről történt visszautasításában éppúgy megfogalmazódott, mint az említett Prúdy című pesti szlovák radikális lap által 1914 tavaszán meghirdetett és csak 1919-ben megjelentetett cseh–szlovák ankét cseh és szlovák válaszai között megmutatkozó lényeges különbségekben.⁵⁶

A cseh–szlovák egységmozgalom háború előtti szakaszának politikai motívumai, elképzelései kétségkívül előkészítették az 1914–1918 közötti közép-európai változások nyomán lehetségessé váló radikálisabb államjogi megoldások kidolgozását és elfogadtatását, de korabeli politikai súlyuk, hatásuk mind a cseh, mind pedig a szlovák társadalomban 1914 előtt végig igen korlátozott maradt. Szlovák szempontból a *csehszlovák egységprogram* lényegében az önerők szervezetlenségét, gyengeségét pótolta, illetve a magyar nemzetiségi politika felvidéki restriktív és diszkriminatív gyakorlatával szemben a művelődés-, illetve oktatásügy területén, valamint a gazdasági és a politikai együttműködésben a korábban hiányzó háterszágot, „külföldi” támogatást jelentette. A csehszlovák nemzetegység cseh gazdasági, politikai, kulturális hegemonia alatt kibontakozó fikciója, illetve az 1918-ban létrejött Csehszlovákiában hivatalos államideológiává kikiáltott csehszlovakizmus ekképpen vált a szlovák nemzetfejlődés 1918-ban elkezdődött újabb szakaszának egyszerre kényszerű és szükségszerű, közbülső stációjává.

Az első világháború éveiben kibontakozott külföldi csehszlovák politikai mozgalom mindenesetre csak igen csekély mértékben tudta beépíteni csehszlovák államszervező tevékenységébe a világháború előtti csehszlovák egységmozgalom eszményeit és eredményeit, hiszen azok a kettős Monarchia realitásának talaján maradvá ilyen rövid időn belül nem számoltak a két nemzet függetlenségi törekvéseinek párhuzamos, sőt közös megoldásával. A világháború előtti csehszlovák egységmozgalom – cseh részről különösen erős – egységes nemzetről alkotott képe a két világháború közötti időszakban az államideológia szintjére emelt ún. csehszlovakizmus előzményének számított, mint ahogy az 1914 előtti egységmozgalom radikális szlovák hívei (Vavro Šrobár, Fedor Houdek, Anton Štefánek és jó ideig maga Milan Hodža is) a csehszlovák állameszme szlovákiai szószólóivá váltak. A szlovák közéletben ennek megfelelően a csehszlovakizmushoz való viszony váltotta fel az 1918 előtti magyar állameszmével szembeni magatartás ideológiai szűrőjét: a nemzetéhez hű, „igazi szlovák” kritériuma 1918 után fokozatosan a cseh–szlovák nemzetegység tagadása lett.

⁵⁵Milan Hodža levelét Fedor Houdekhez, az említett csehszlovák orientációjú rózsahegy-i csoport egyik képviselőjéhez idézi ZUBEREC, V.: Alternativa tzv. belvederskej politiky. HČ (22) 1974. 117–118.

⁵⁶Anketa o česko-slovenskej vzájomnosti. Prúdy 1914–1919. – A cseh–szlovák politikai véleménykülönbségekre I. GALLAS, JAN–HAUNER, V. J.: Náš poměr k Rakousku, dualismu a zahraniční politice říše. Přehled 1914. 33–34. sz. STODOLA, EMIL válasza: Česi a Slováci. Uo. 1914. 40. sz.